

האופציה של שפינוזה:

קריאה במאמר תיאולוגי-מדיני

פרופ' פיני איפרגן

שיעור 1

למה כתב שפינוזה את המאמר התיאולוגי-מדיני?

ברוך שפינוזה, איגרות (מוסד ביאליק, 1963), עמ' 30

אני עסוק עכשיו בחיבור מאמר על כתבי הקודש על פי תפיסתי, ומניעים אותי לכתיבתי טעמים אלה: (א) המשפטים הקדומים של התיאולוגים. יודע אני כי משפטים קדומים אלה מעכבים מאוד את בני אדם מלכוון את דעתם לפילוסופיה. על-כן אני עמל על גילויים ועל סילוקם מליבם של החכמים יותר. (ב) דעתו של המון העם עלי, שאינו פוסק להאשימני בכפירה. רואה אני את עצמי אנוס לעקור דעה זאת, עד כמה שידי מגעת; (ג) חירות המחשבה הפילוסופית והרשות להשמיע מה שאנו חושבים; רצוני לחזק חירות זאת בכל הדרכים, מכיוון שהמרות היתרה של הדרשנים ויהירותם מדכאות אותה כאן בכל האופנים.

ברוך שפינוזה, מאמר תיאולוגי-מדיני (מאגנס, 1961), עמ' 23

הואיל ובחלקנו נפל האושר הנדיר שאנו חיים במדינה שבה ניתן לכל איש ואיש חופש דעות שלם, וניתן לכל איש ואיש לעבוד אלוהים כפי הבנתו, ושום דבר אינו נחשב בה יקר ומתוק מן החופש; על כן אני מאמין, שיהא זה רצוי מעשה רצוי ומועיל מאוד, אם אוכיח, כי לא זאת בלבד שאפשר לתת חופש זה בלא שיתנזקו יראת שמיים ושלום המדינה, אלא אדרבא, שאי אפשר לבטלו בלא שיבוטלו עמו שלום המדינה עצמו ויראת שמיים. זהו עיקר הדבר, שהחלטתי להוכיחו במאמר זה. לשם כך צריך היה בראש ובראשונה לגלות את הדעות הקדומות העיקריות בעניין הדת, כלומר את עקבי העבדות הישנה, וכן את הדעות הקדומות העניין הסמכות של הרשויות העליונות, שרבים משתדלים לגזול את מרביתה במין שרירות מחוצפת מאין כמוה ובאמתלה של דת להרחיק מאותן רשויות את לב ההמון שעודו נכנע לאמונות תפלות אליליות, כדי שהכל יחזור וישקע בעבדות.

שיעור 2

מהי נבואה? ומדוע הביקורת שלה הכרחית לשחרור מדעה קדומה

ברוך שפינוזה, מאמר תיאולוגי-מדיני (מאגנס, 1961), עמ' 38

עתה אנו יכולים אפוא לומר ללא היסוס, כי הנביאים לא תפסו את גילויי אלוהים אלא בעזרת הדמיון, כלומר באמצעות מילים או תמונות, ממשיים או דמיוניים. כי מאחר שאין אנו מוצאים שום אמצעים אחרים זולתם אסור לנו... לבדות אמצעים אחרים כלשהם. אולם מה הם חוקי הטבע שעל פיהם נעשה הדבר אני מודה שאינני יודע. הייתי יכול לומר, כמו שאחרים אומרים, כי הדבר נעשה בכוח אלוהים, אך אז הייתי נחשב מלהג.

ברוך שפינוזה, מאמר תיאולוגי-מדיני (מאגנס, 1961), עמ' 37

מכל האמור מתבררים הביטויים המצויים בכתבי הקודש, כגון רוח אלוהים הייתה לנביא, אלוהים שפך את רוחו על בשר ודם, אנשים נמלו ברוח אלוהים, וברוח הקודש... אין מובנם אלא שהנביאים היו בעלי סגולה מיוחדת העולה על הרגיל ושהם נהגו בעוז ובהתמדה... לפיכך באותה הצדקה ניתן לכנות בשם רוח אלוהים את דמיון הנביאים, במידה שהחלטות אלוהים נגלו באמצעותו, וכן ניתן לומר שרוח אלוהים הייתה לנביאים.

ברוך שפינוזה, מאמר תיאולוגי-מדיני (מאגנס, 1961), עמ' 50

מן האמור הוברר די והותר הדבר שנתכוונתי להוכיחו דהיינו שאלוהים התאים את ההתגלויות להשגת הנביאים והשקפותיהם, ושהנביאים עשויים שלא ידעו, ואמנם לא ידעו, דברים המתייחסים לעיון בלבד, ולא לאהבת הבריות ואורח חיים, והחזיקו בהשקפות סותרות. ועל כן אין זה מתקבל על הדעת, כי מן הדין שנשאב מהם את הכרת העניינים הטבעיים והרוחניים. לפיכך אנו מסיקים, כי אין אנו מחויבים להאמין לשום דבר זולת מה שהוא תכלית ההתגלות ועצמה; וביתר הדברים כל אדם בן חורין להאמין כטוב בעיניו.

שיעור 3

כיצד יש לקרוא את התנ"ך?

הביקורת על הנס ועל מושג בחירת ישראל

ברוך שפינוזה, מאמר תיאולוגי-מדיני (מאגנס, 1961), עמ' 50

אך מה כוונתם "באלוהים" "ובטבע" אין הם יודעים לחלוטין, זולת מה שהם מדמים את יכולת אלוהים כשלטון של הוד מלכות ואת יכולת הטבע ככוח ודחף. לפיכך מכנה המון העם את המעשים שאינם רגילים של הטבע בשם ניסים או מעשי אלוהים; ובמקצת מתוך אדיקות, במקצת מתוך שאיפת התנגדות למטפחים את מדעי הטבע, הוא מתעלם בכוונה מן הסיבות הטבעיות של הדברים, ושואף לשמוע רק את הדברים שאינם יודעים במופלא, ועל כן הוא מפליאם במופלא. כי בשום אופן אחר אין המון העם עשוי לתת כבוד לאלוהים ולתלות הכל בממשלתו ורצונו אלא אם יסלק את הסיבות הטבעיות וידמה את הדברים מחוץ לסדר הטבע; ולא תגדל התפעלותו מיכולת אלוהים אלא כשידמה כי יכולת הטבע נכנעת, כביכול, לאלוהים.

ברוך שפינוזה, מאמר תיאולוגי-מדיני (מאגנס, 1961), עמ' 60

ואחרון אחרון, אם ירצה אדם להגן על הדעת כי לסיבה זאת בחר אלוהים ביהודים לעולם, לא אתנגד לו אם אך יסכים שבחירה זאת, בין היא זמנית בין אם נצחית, במידה שהיא מיוחדת ליהודים בלבד, אינה מתייחסת אלא לממלכה ולתועלתיות הגוף (כי דבר זה בלבד עשוי להבדיל בין עם לעם) ואילו מבחינת השכל והשלמות האמיתית אין עם נבדל מעם, ולפיכך אי אפשר שייבחר על ידי אלוהים על פני אדם אחר.

ברוך שפינוזה, מאמר תיאולוגי-מדיני (מאגנס, 1961), עמ' 91

אמנם מורגל בפי כל הבריות, כי כתבי הקודש דבר אלוהים הם המלמד את האנשים אושר אמת, או דרך ישועה; אבל בעצם מכוונים הם לדבר אחר לגמרי. כי דומה שאין לך דבר שההמון מעוניין בו פחות מאשר לחיות לפי התורות של כתבי הקודש; ואנו רואים כי כמעט כולם מכריזים על בדיותיהם כעל דבר אלוהים, וכל שאיפתם אינה אלא לכפות את זולתם, בתואנה של דת, לקבל את דעתם שלהם. רואים אנו, שעל פי רוב הייתה דאגת התיאולוגים איך יכלו לסחוט מכתבי הקודש את הזיותיהם וסברותיהם באסמכתא אלוהית, ואין לך דבר שיעשהו בפחות היסוסים וביתר פחזות מאשר פירושם של הכתובים או של כוונות רוח הקודש.

ברוך שפינוזה, מאמר תיאולוגי-מדיני (מאגנס, 1961), עמ' 92

כדי שניחלץ מן הבלבולים הללו ונשחרר את נפשנו ממשפטים תיאולוגיים קדומים, ולא נקבל בפזיזות בדיות של בני אדם כתורות אלוהיים, חייבים אנו לדון על המתודה האמיתית של פירוש המקרא ולהרחיב עליה את הדיבור. שהרי בלא שנדע אותה לא נוכל לדעת בוודאות מה המקרא מתכוון ללמד או מה רוח הקודש מתכוונת ללמד.

שיעור 4

האם התורה היא חוקה מדינית או אולי אמת נצחית?

ברוך שפינוזה, מאמר תיאולוגי-מדיני (מאגנס, 1961), עמ' 70

הראינו כי החוק האלוהי, העושה בני אדם מאושרים באמת ומלמד חיי אמת, משותף לכל בני האדם. יתר על כן, הסקנו מהטבע האנושי באופן שעלינו לחשוב אותו מוטבע וכביכול חרות ברוח האדם. והנה טקסי הקודש, ולפחות אלו המצויים בברית הישנה, נקבעו לעברים בלבד וסוגלו לממלכתם, במיה כזאת עד שברובם הגדול יכלו להיעשות על ידי החברה כולה, אבל לא על ידי כל יחיד ויחיד, ומכאן שאין להם שייכות לחוק האלוהי, ולפיכך אף אין להם ולא כלום לעניין האושר ושלמות המידות; אלא מתייחסים הם לבחירת העברים בלבד, כלומר להצלחה הזמנית של הגוף ולשלמות הממלכה; ומטעם זה עשויים היו להועיל כלשהו בזמן קיום ממלכתם בלבד.

ברוך שפינוזה, מאמר תיאולוגי-מדיני (מאגנס, 1961), עמ' 72

כי בחמשת הספרים שכרגיל נאמר עליהם כי של משה הם לא הובטח, כפי שאמרנו לעיל, דבר זולת הצלחה זמנית, דהיינו כבוד או תהילה, ניצחונות, עושר, תענוגות, ובריאות. ואף על פי שאותם חמשת הספרים מכילים, מלבד טקסי הקודש, הרבה ענייני מוסר, אין הללו כלולים בהם כתורות מוסר משותפות לכל בני האדם, כי אם כמצוות שסוגלו בייחוד להשגתו ולאופיו של העם העברי בלבד, ולפיכך מכוונות הן לתועלת ממלכתם בלבד.

ברוך שפינוזה, מאמר תיאולוגי-מדיני (מאגנס, 1961), עמ' 77

נסכם: אמונת הסיפורים, והיו מה שיהיו, אין להם שייכות לחוק האלוהי, וכשלעצמה אינה עושה בני אדם מאושרים, ואין בהם שום תועלת אלא מבחינת הלקח, ומבחינה זאת בלבד יש יתרון לסיפור על סיפור אחר. הרי שהסיפורים הכלולים בברית הישנה והחדשה עדיפים על יתר הסיפורים החילוניים, וכן ביניהם לבין עצמם האחד עדיף על משנהו, מבחינת ההשקפות המועילות היוצאות מהם.

חירות המחשבה וחזון המדינה הליברלית

ברוך שפינוזה, מאמר תיאולוגי-מדיני (מאגנס, 1961), עמ' 201

הממשלה על רוח האנשים מוחזקת ממשלת עריצות, והרוממות העליונה נראית מעוולת את נתיניה ותופסת את זכותם שלא כדין, כל אימת שהיא מבקשת לקבוע תקנות לכל איש ואיש, במה עליו להחזיק כאמת ומה עליו לדחות כשקר, וכן מה דעות הן שחייבות להעיר ברוחו של כל איש ואיש רגשי אדיקות באלוהים; כי דרים אלה מזכותו של כל אחד ואחד הם, ואין בידי שום אדם להסתלק ממנה אפילו ירצה בכך?

ברוך שפינוזה, מאמר תיאולוגי-מדיני (מאגנס, 1961), עמ' 202

במדינה לעולם אי-אפשר לנסות ולכפות על הבריות שלא יגידו שום דבר שאינו כמצוות הרשויות העליונות, אף שדעתם שונה וסותרת, בלא שהניסיון יהא סופו מר ביותר... העריצה שבממשלות תהיה זו שבה נשללת מכל אדם החירות לומר וללמד מה שהוא חושב; ולעומת זאת תהא ממשלה מתונה זו שבה נתונה חירות זו לכל אדם.

ברוך שפינוזה, מאמר תיאולוגי-מדיני (מאגנס, 1961), עמ' 208

חופש זה של הדעה נחוץ במיוחד כדי לקדם את המדעים והאומנויות; כי אלה אין טיפוחם עולה יפה אלא על ידי בעלי שיפוט חופשי של נתפס לדעות קדומות.

ברוך שפינוזה, מאמר תיאולוגי-מדיני (מאגנס, 1961), עמ' 77

נסכם: אמונת הסיפורים, והיו מה שיהיו, אין להם שייכות לחוק האלוהי, וכשלעצמה אינה עושה בני אדם מאושרים, ואין בהם שום תועלת אלא מבחינת הלקח, ומבחינה זאת בלבד יש יתרון לסיפור על סיפור אחר. הרי שהסיפורים הכלולים בברית הישנה והחדשה עדיפים על יתר הסיפורים החילוניים, וכן ביניהם לבין עצמם האחד עדיף על משנהו, מבחינת ההשקפות המועילות היוצאות מהם.